

Obr. 1 Jedna z nádob s hieratickým nápisem z depozitu balzamovačů (foto K. Smoláriková)

Návod na výrobu mumie

Texty z depozitu balzamovačů v šachtové hrobce generála Menechibnekona

Jiří Janák – Renata Landgráfová

Mumie patří k nejcharakterističtějším a pro veřejnost nejatraktivnějším nálezům ze starého Egypta. Mumifikovaná lidská těla se sice objevují v mnoha různých kulturách po celém světě (např. Brier 1998), právě k Egyptu však patří stejně neoddelitelně jako pyramidy. V poslední době se egyptské mumie také stávají předmětem stále intenzivnějšího studia, a to zejména v důsledku nových přírodovědných metod zkoumání jejich tkání (David 2005). K nejdůležitějším pramenům poznání mumifikačních metod ve starém Egyptě patří vedle mumií samotných také texty, které se mumifikace nějakým způsobem dotýkají, zejména balzamovací rituály (Vos 1993; Sauneron 1952) a různé administrativní záznamy z balzamovačských dílen, například účtenky se seznamy využitých materiálů (Ikram – Dodson 1998: 105; Smith – Dawson 1924: 64).

Poznatky získané studiem textů i mumií se ověřují pomocí experimentální archeologie, tedy mumifikací těl zvířat (Ikram 2005: 16–43) či lidských dobrovolníků (Brier – Wade 1997: 89–100), ani v případě úspěchu experimentu si však nemůžeme být zcela jisti, zda postupy zvolené experimentátory přesně odpovídají těm starověkým. Nedávné výzkumy Českého egyptologického ústavu na pohřebišti šachtových hrobek z Pozdní doby (26.–27. dynastie) v jihozápadní části abúsírského pohřebiště přináší odpovědi na některé z otázek spojených s průběhem mumifikačního procesu.

Roku 2007 byla jižně od dobře známé hrobky kněze Iufaa objevena další velká šachtová hrobka, jejímž majitelem byl vysoký vojenský úředník Menechibneko (Bareš 2009). Jihozápadně od hlavní šachty Menechibnekonovy hrobky se nachází malá šachta (označovaná jako S1), jejíž podzemní struktura není propojena s hlavní šachtou. Na dně této šachty se nacházejí tři podlouhlé komory, propojené chodbou. Celek tvoří půdorys ve tvaru písmene E (Bareš – Smoláriková – Strouhal 2005; Bareš – Janák – Landgráfová – Smoláriková 2008). Téměř celý tento podzemní komplex prostor byl vy-

Tab. 1 Přehled textů na nádobách z depozitu balzamovačů Menechibnekonovy hrobky. Číslo dnů v závorkách představují nádoby, které samy číslem dne označeny nebyly, avšak byly s datem označenými nádobami přímo spojeny (byly objeveny uvnitř těchto nádob nebo naopak byly tyto nádoby objeveny v nich)

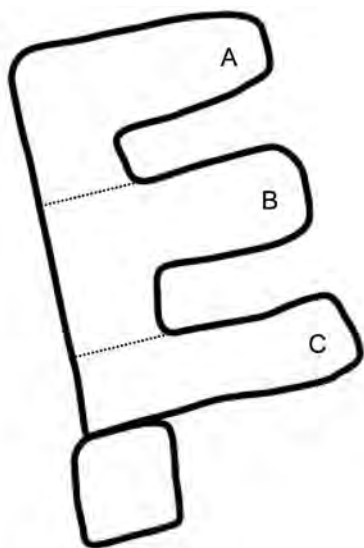
Nádoba	Den	Text	Překlad
XCIIb		<i>rd-jwf</i>	obinadla
XCIIa		<i>sfj</i>	pryskyřice
XCI		<i>[pʒ] tms ?</i>	červená látka ?
LXXXVIII		???	???
CVIII		<i>sfj ʕntjw wʒd</i>	pryskyřice, čerstvá myrha
CXIII		???	???
CIV		<i>nʒ ʕrf.w</i>	pytlíčky
CLXIII		<i>nʒ ʕrf.w</i>	pytlíčky
LXII		<i>tms hnʕ [ʕrf]</i>	červená látka, [pytlíčky]
XVII		<i>nʒ ʕrf pʒ tms</i>	pytlíčky, červená látka
XXII		<i>pʒ tms n nʒ ms.w hr.w</i>	červená látka dětí Horových
XXVb		<i>ʕntjw sfj</i>	myrha a pryskyřice
X		<i>gsj mr(h.t) hd ???</i>	balzám, bílý olej ???
LIII	24	<i>pʒ tms hnʕ nʒ ʕrf.w</i>	červená látka, pytlíčky
LX	24	<i>pʒ tms hnʕ nʒ ʕrf.w</i>	červená látka, pytlíčky
LXVIII b	28	<i>rd-jwf dbʒ mn[h.t]</i>	obinadla, látky <i>dbʒ</i> a <i>mn[h.t]</i>
LXVIII a	(28)	<i>sfj ʕntjw wʒd</i>	pryskyřice a čerstvá myrha
LXVIc	(32)	<i>sfj</i>	pryskyřice
LXVI	32	<i>nʒ ʕrf.w</i>	pytlíčky
CLI	40	<i>rd-jwf dbʒ mn[h.t]</i>	obinadla, látky <i>dbʒ</i> a <i>mn[h.t]</i>
CXXXVI	44	<i>rd-j[wf dbʒ] mn[h.t]</i>	obinadla, látky <i>dbʒ</i> a <i>mn[h.t]</i>
CXXXVb	(45)	???	??? textile
CXXXVa	45	<i>rd-jwf dbʒ mn[h.t]</i>	obinadla, látky <i>dbʒ</i> a <i>mn[h.t]</i>
XCIII	(52)	<i>pʒ tms n nʒ ms.w hr.w</i>	červená látka dětí Horových
LXXXXVII	52	<i>[rd-]jwf dbʒ m[nh.t]</i>	obinadla, látky <i>dbʒ</i> a <i>mn[h.t]</i>
XCIII	52	<i>gs</i>	balzám ??? (Erman – Grapow 1955, V: 202)
LXXXV	(60)	<i>pʒ t[m]s mn[h.t] n nʒ ms.w hr.w (?)</i>	červená látka a látka <i>mn[h.t]</i> dětí Horových (?)
XXXb	(60)	<i>hsmn ʕntjw</i>	natron a myrha
LXXXV	60	<i>sfj ʕntjw wʒd</i>	pryskyřice, čerstvá myrha
XXX	60	<i>snfr wʒd [...]</i>	zelené oční líčidlo
XVIII	(63)	<i>pʒ tms n nʒ ms.w hr.w</i>	červená látka dětí Horových
XVIIIb	63	<i>sfj ʕntjw</i>	pryskyřice, myrha

plněn keramickými amforami, z nichž mnohé byly dosud zapečetěny a skrývaly původní obsah. Některé z nádob nesly hieratické nebo démotické texty. Tvar a povaha nádob, jejich obsah i texty na nich nalezené dokazují, že se jedná o tzv. depozit balzamovačů, tedy skrýš, kam kněží pohřbili vše, s čím pracovali během mumifikačních obřadů. Vzhledem k tomu, že Egypťané věřili, že takové předměty jsou obdařeny magickou silou, nebylo možné je prostě vyhodit někam na veřejné místo. Podobné depozity balzamovačů známe od Nové říše, obzvláště časté jsou právě v Pozdní době (Smoláriková 2006), nálezy textů jsou však spíše výjimkou.

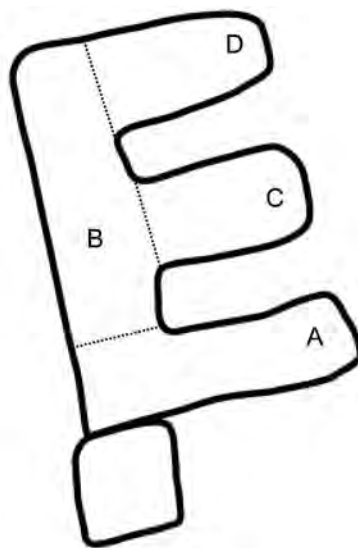
Krátké texty v hieratickém písmu jsou psány černým inkoustem a představují nesmírně cenné svědectví o průběhu staroegyptské mumifikace, neboť obsahují, kromě identifikace původního obsahu jednotlivých nádob, také označení, pro jaký den mumifikačního procesu byla daná nádoba určena (přehled textů viz tab. 1). Nádoby, které nebyly označeny údajem o dni mumifikačního procesu, je navíc možné k určitému období přiřadit podle toho, kde byly v depozitu nalezeny. Na základě dosud prozkoumané části depozitu je zřejmé, že nádoby byly do podzemního komplexu ukládány podle schématu znázorněného na obr. 2, tedy nejprve do zadní postranní chodby, zadní části hlavní chodby, střední postranní chodby, střední

části hlavní chodby, přední postranní chodby a přední části hlavní chodby až k šachtě (tedy A–B–C na obr. 2). Při zkoumání depozitu se pak pochopitelně postupovalo opačně, tedy od naposledy uložených nádob v přední části hlavní chodby a přední boční chodbě dále hlouběji do komplexu (A–B–C–D na obr. 3), přičemž boční chodba D bude prozkoumána v některé z nadcházejících sezon. Vždy tedy víme alespoň přibližně, z jaké fáze mumifikačního procesu nádoby pocházejí.

Podle Hérodota trvala (nejsozložitější a nejdražší metoda) mumifikace 70 dní (*Historiae* II, 86), nejvyšším doloženým „datem“ na nádobách z Menechibnekonova depozitu je 63, což Hérodotovu údaj přibližně odpovídá. Nejnižším doloženým dnem je zatím den 24., avšak právě poslední, dosud neprozkoumaná, boční chodba by měla obsahovat materiály z prvních dní mumifikačního procesu. Pokud vycházíme z o několik století pozdějších písemných dokladů Ptolemaiovské doby, měli bychom očekávat doklady z doby mezi 12.–23. dnem, neboť proces mumifikace začínal až po uplynutí přibližně dvanáctidenní doby truchlení pro zemřelého (Cannata 2007: 27). Hérodotových 70 dní představuje pravděpodobně celé období od smrti do pohřbu, mumifikace samotná trvala kratší dobu, dny se však (alespoň v Menechibnekonově případě) čísluvaly pro celé toto období.

Obr. 2 Plánek depozitu balzamovačů z Menechibnekonovy šachtové hrobky se schematickým znázorněním postupu ukládání nádob ve starověku

Obr. 3 Plánek depozitu balzamovačů z Menechibnekonovy šachtové hrobky se schematickým znázorněním postupu novodobého výzkumu

Údaje pro 24. den zmiňují červenou látku (*p3 tms*) a pytlíčky (*n3 'rf.w*). Egyptské *p3 tms* je možno překládat i jako „červené barvivo“ (Erman – Grapow 1955, V: 369), které máme navíc doložené na účtence balzamovače z Ptolemaiovské doby (Smith – Dawson 1924: 64). K čemu by červené barvivo v této rané fázi mumifikačního procesu mohlo sloužit však nevíme. Nejpravděpodobněji tedy jde o červenou látku – podobně psané slovo je doloženo v Textech pyramid (*tms.t*, TLA 07/2009) a rovněž v lékařských textech (Erman – Grapow 1955, V: 369). Snad jde o hrubší látku využívanou k vystýlání a vycpávání těla. Případ „pytlíčků“ je mnohem jasnější. Jedná se o pytlíčky z tenké lněné látky plněné natronem a využívané k vysoušení tělesných dutin.

Tyto pytlíčky byly skutečně v depozitech balzamovačů objeveny, asi nejznámější jsou ty z depozitu balzamovačů krále Tutanchamona (Winlock 1941: příl. III). Experimenty s mumifikací zvířat dokázaly, že užití těchto pytlíčků mumifikaci výrazně usnadňuje. V průběhu mumifikačního procesu bylo nutno tělo řádně vysušit. Vysoušení se provádělo pomocí natronu (v přírodě se vyskytující směsi minerálních solí). Experimenty se ověřovalo, nakolik je naložení těla do natronu účinné a zda je nutné natronem vyplnit i tělesné dutiny, odkud byly předem odstraněny vnitřní orgány.

Pokusy Dr. Salimy Ikramové z Americké univerzity v Káhiře (Ikram 2005: 16–43) dokázaly, že pouhé naložení těla do sypkého natronu bez předchozího odstranění vnitřností nestačí. Pokus mumifikovat tímto způsobem králíka skončil neúspěchem: „*Druhého dne* (poté, co byl celý králík naložen do natronu) *jsme byli informováni, že králík explodoval, nepříjemně zapáchal, a byl tedy odstraněn*“ (Ikram 2005: 31). Odstranění vnitřností a vysypání břišní dutiny volným natronem (na jiném králíkovi) problémy částečně vyřešilo, avšak i u tak malého zvířete se natron uvnitř těla do dvou dnů promočí a je nutno jej vyměnit za čerstvý, suchý. Odstraňování vlhkého natronu, který pevně přilnul k okolní tkáni, je namáhavá, nepříjemná a zapáchající práce. Je-li však břišní dutina vyplněna natronem v pytlíčcích z velmi jemné lněné látky, jsou jeho odstranění i výměna bezproblémové. Experimenty s lidskými mumiemi (Brier – Wade 1997: 89–100) dokázaly, že se natron uvnitř těla měnil maximálně jednou, neboť při přílišném vysoušení těla je mumie tvrdá a křehká, což značně znesnadňuje její balení do obinadel.

V případě velkého množství „pytlíčků“ použitých na začátku mumifikačního procesu se tedy bezesporu jedná o pytlíčky s natronem (na jednu lidskou mumii mohlo být zapotřebí více než 250 kg natronu; Brier – Wade 1997: 95) – to vysvětluje i nápadnou absenci natronu v textech na nádobách.

Zároveň s pytlíčky s natronem či jen krátce po nich (od 28. dne) se objevuje pryskyřice a čerstvá myrha. Jedná se pravděpodobně o vonné látky, jejichž úkolem bylo zmírnit zápach, který se kolem budoucí mumie šířil. Experimenty s mumifikací vždy zmiňují přítomnost silného zápachu alespoň v některých fázích vysoušecího procesu (Ikram 2005: 33; Brier – Wade 1997: 96).

Různá obinadla a látky se začínají objevovat ve větším množství od 40. dne, tedy přibližně 28. dne mumifikačního procesu. To je opět v souladu s jinými písemnými doklady a experimenty, které pro vysoušení udávají dobu přibližně 30 dnů. V případě experimentální mumifikace byla mumie zcela vysušena po 35 dnech (Brier – Wade 1997: 97 a obr. 4). Ihned po vysoušení se mohlo začít se zavínaváním mumie do obinadel a vycpáváním těla pomocí balíčků látky tak, aby co nejvíce připomínalo tělo před vysoušením (Ikram – Dodson 1998: 128–129). Již během zavínavání se obinadla namáčela do pryskyřice.

Červená látka dětí Horových, která se objevuje společně s lícidly a vonnými látkami v závěrečných fázích mumifikačního procesu (52.–63. den), pravděpodobně sloužila k mumifikaci a přípravě vnitřností. Asociace dětí Horových s vnitřnostmi je patrná z vík kanop, která mají často podobu čtyř synů Horových – Hapiho, Amseta, Duamutefa a Kebehsenufa. V textu balzamovacího rituálu označuje termín „dětí Horovy“ odděleně balzamované vnitřnosti (Sauneron 1952: 4) a o synech či dětech Horových jako částech těla hovoří i další písemné doklady spojené s mumifikací (Smith – Dawson 1924: 51–52). Zdá se tedy, že v případě Menechibnekona se vyňaté vnitřnosti balzamovaly až v samotném závěru mumifikačního procesu, kdy se již hotová mumie léčila a jinak upravovala pro uložení do hrobky.

Krátke hieratické texty na nádobách v depozitu balzamovačů Menechibnekonovy hrobky jsou velmi důležitým článkem složité mozaiky pramenů ke staroegyptské mumifikaci. Je pravděpodobné, že plné vyhodnocení všech dochovaných textů po dokončení prů-

zkumu šachty nás přivede opět o krok blíže k pochopení tohoto fascinujícího procesu.

Literatura:

- Bareš, Ladislav: 2009 „Abúsír – podzim 2008“, in: Dulíková, Veronika – Jirásková, Lucie – Mynářová, Jana (eds.). *Pražské egyptologické studie* 6, Praha: Český egyptologický ústav, s. 3–4.
- Bareš, Ladislav – Janák, Jiří – Landgráfová, Renata – Smoláriková, Květa: 2008 „The Shaft Tomb of Menekhibnekau at Abusir – Season of 2007“, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 135, s. 112–114.
- Brier, Bob: 1998 *The Encyclopedia of Mummies*, New York: Facts on File.
- Cannata, Maria: 2007 „Of Bodies and Soles: The Meaning of the Root *ks* and its Derivatives in the Ptolemaic Period“, in: Cannata, Maria (ed.), *Current Research in Egyptology 2006*, Oxford: Oxbow Books. s. 21–42.
- Brier, Bob – Wade, Ronald S.: 1997 „The Use of Natron in Human Mummification: a Modern Experiment“, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 124, s. 89–100.
- David, Rosalie (ed.): 2005 *Egyptian Mummies and Modern Science*, Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Erman, Adolf – Grapow, Hermann: 1955 *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Berlin: Akademie Verlag.
- Ikram, Salima (ed.): 2005 *Divine Creatures. Animal Mummies in Ancient Egypt*, Cairo – New York: The American University in Cairo Press.
- Ikram, Salima – Dodson, Aidan: 1998 *The Mummy in Ancient Egypt. Equipping the Dead for Eternity*, Cairo: American University in Cairo Press.
- Sauneron, Serge: 1952 *Rituel de l'embaumement: Pap. Boulaq III, Pap. Louvre 5.158*, Caire: Imprimerie Nationale.
- Smith, Grafton Elliot – Dawson, Warren R.: 1924 *Egyptian Mummies*, London: Allen & Unwin.
- Smoláriková, Květa: 2006 „Some remarks on embalmer's caches from the Saite-Persian cemetery at Abusir“, in: Györy, Hedvig (ed.), *Aegyptus et Pannonia III, Acta Symposii anno 2004*, Budapest: MEBT-OEB, s. 261–270.
- TLA: Thesaurus Linguae Aegyptiae, <http://aeaw.bbaw.de/tla/index.html>
- Vos, R. L.: 1993 *The Apis Embalming Ritual. P. Vindob. 3873*. Leuven: Peeters [Orientalia Lovaniensia Analecta 50].
- Winlock, Herbert Eustis: 1941 *Material Used at the Embalming of King Tutankhamun*, New York: Metropolitan Museum of Art [Papers of the Metropolitan Museum of Art 10].